

Monumente ale culturii românești – ieromonahul Filothei sîn Agăi Jipei. Restituiri

Marcel I. Spinei*

Sfântul Apostol Pavel, în Epistola către Efeseni, 5,19, spunea: ... *Vorbiți între voi cu psalmi, cu cântări de laudă și cu cântări duhovnicești și cântați și aduceți din toată inima laude Domnului ...*

Evul Mediu în muzica din România¹ s-a aflat la răscrucea culturală dintre Est și Vest / Orient și Occident, influența covârșitoare, până aproape de finele Evului Mediu, fiind dată de folclorul autohton, alături de cultura și religia creștin ortodoxă bizantină.

Până spre mijlocul secolului al XIX-lea, scrierea muzicală psaltică din România a fost singura cale de a consemna muzica, cu unele excepții survenite dinspre muzica occidentală, mai ales în Transilvania. Muzica psaltică bizantină de pe teritoriul României a venit direct de la Bizanț. În comunitățile noastre eclesiastice s-a practicat de la începuturi muzica psaltică bizantină de limbă elenă, cu unele cântări în slavona bisericească (în prima parte a secolului al XVI-lea), iar didahiile către popor și părți din slujba religioasă se țineau în limba română. Timp de peste 1500 de ani, muzica psaltică bizantină a însemnat elementul indisolubil, esențial, al culturii muzicale medievale românești.

Primele manuscrise muzicale psaltice în notație arhaică sunt consemnate pe teritoriul românesc încă de la finele secolului al IX-lea, demonstrând înaltul nivel de cultură muzicală existent. Codicele religioase din perioada Evului

Mediu existente pe teritoriul românesc au fost scrise în Imperiul Bizantin la Constantinopol, Muntele Athos, Muntele Sinai și pe plan local, în diversele centre mănăstirești în limba elenă, iar în Transilvania, sporadic și în limba latină. De-a lungul timpului s-au ridicat mari *strălucitori ai neamului*, care au compus muzică psaltică bizantină pentru români și nu numai, cântări care au traversat veacurile. Amintim Școala Muzicală Psaltică de la Mănăstirea Putna, cu al ei mentor, compozitor și codicograf de excepție, monahul Eustatie Protopsaltul, cu ucenicii săi, psalți compozitori: Dometian Vlahu, Teodosie Zotica și anonimi, iar dintre codicografi, amintim pe diaconul Macarie, Ieromonahul Antonie și anonimi. Tradiția Școlii Muzicale Psaltice de la Mănăstirea Putna a influențat timp de aproape două secole cântarea psaltică bizantină în toate provinciile românești.

Pasul spre *românire* a fost început prin tipăriturile primelor cărți de cult traduse în limba română, apărute la Brașov, făcute de Filip Moldoveanu (1544), diaconul Coresi (între 1546 și 1561), fiul său Șerban ș.a. Drumul era deschis, astfel că o întreagă pleiadă de mari cărturari psalți au început să traducă în limba poporului cărțile religioase. Cităm: Mitropolitul Varlaam († 1657), Mitropolitul Dosoftei († 1693), spătarul Nicolae Milescu (1636-1708) și mulți anonimi. Aceste traduceri au ajutat cântarea psaltică bizantină, pornită pe drumul ferm al *românirii*, al

*Profesor universitar, muzicolog, compozitor, membru al Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România

introducerii limbii poporului în biserică, înfăptuită de domnitorul Țării Românești, Constantin Brâncoveanu (1688 – 1714).

Spre finele secolului al XVII-lea, în 1688, la București, a fost tipărită *Biblia*, sub oblăduirea domnitorului Șerban Cantacuzino (1678 – 1688) și a logofătului său Constantin Brâncoveanu, urmașul la tron, prima traducere completă, una dintre cele mai importante din epoca modernă. În aceeași perioadă a început a se traduce / tălmăci din limba elenă în română slujba anului bisericesc ortodox, în *Psaltichia rumânească* de ieromonahul Filothei sîn / fiul Agăi Jipei (1640?–1720?). Acesta, spre finele secolului al XVII-lea, ante 1688, a pornit această tălmăcire la Mănăstirea Ivion, Muntele Athos² și terminată în 1713, la București. Având o temeinică cultură teologică, muzicală psaltică și filologică dobândite în Valahia și la Muntele Athos, a fost primul care, cu pricepere și îndemânare, a scris în limba română întâia *Psaltichie* cu neume, adaptând la cântarea psaltică bizantină textul liturgic românesc. Scrisul lui Filothei, în ambele manuscrise, este același: mărunț, îngrijit, clar, cu o grafie deosebită, eclectică, cu înflorituri, frontispicii / titluri de pagină, semne chironomice, mărturiile frumos ornamentate, cu o mare bogăție de culori, cu o îngrijire atentă asupra muzicii și a textului literar. Pe marginea filei sunt notați unii compozitori și diferite indicații tipiconale în cele trei limbi.

Nicolae Iorga îl situa în rândul personalităților epocii sale: ... *Cantacuzino stolnicul, Radu și Șerban Greceanu, Iordachi Cantacuzino (toți veri cu ieromonahul Filothei - n.n.), Antim Ivireanul și Filothei Sfetagorețul ... formau ... Academia literară și istorică a Brâncoveanului*³.

În luna martie 2016, cu ajutorul Bunului Dumnezeu, am descoperit la Mănăstirea Ivion, Muntele Athos, codicele original al lui Filothei Jipa, premurgător *Psaltichiei rumânești* (Catalog Spinei nr. 10⁴) de la 1713, sub cota **1160 II Antologhion**, scris ante 1688. În manuscris, semna: *ieromonahul Filothei din Vlahia / Φυλοθέου ιερομονάχου του ἐκ τῆς Βλαχίας*, f. 326v și f. 347v. Paginile manuscrisului au fost numerotate ulterior

de Grigorie Th. Stathis⁵. Șansa noastră de a descoperi acest manuscris o considerăm „întâmplarea necesară”, care apare câteodată în viață! Cercetând manuscrisele de la Mănăstirea Ivion, cele românești, dar și pe cele elene, am descoperit acest codice, colegat cu un manuscris elen, în partea a doua. Mulți cercetători români au colindat Muntele Athos, de-a lungul timpului, dar acest manuscris a rămas „ascuns” sub o copertă elenă, fără a fi descoperit! Problema stringentă asupra acestui codice descoperit de noi a constituit posibilitatea datării, chiar și aproximative, din moment ce autorul nu a notat data scrierii. Codicele ar fi putut fi o copie a celui de la București, din 24 decembrie 1713 ... Dar câteva amănunte au putut configura apartenența reală în timp: Filothei dedică manuscrisul său mitropolitului Valahiei Theodosie († 1708), mentorul său, față de codicele terminat în 1713, pe care l-a dedicat mitropolitului Antim Ivireanul († 1716). Un alt amănunt important îl constituie faptul că, în anul 1688, în luna octombrie, a venit la tronul Valahiei domnitorul Constantin Brâncoveanu, care era rudă cu Filothei Jipa, iar manuscrisul ar fi fost dedicat domnitorului, precum a făcut în varianta de mai târziu, din 1713.

Cercetând acest manuscris, remarcăm o preponderență a lucrărilor scrise de prietenii săi, seniori sau mai tineri, de origine vlahă / română, de la mijlocul secolului al XVII-lea, de la Athos! Este minunată apartenența spirituală a acestor compozitori, dorința de a face cunoscut și altor neamuri, cei ce prin trup și suflet erau vlahi / români. Trebuie să subliniem faptul că participarea acestor compozitori psalți vlahi / români în lucrare este posibil să fi fost cerută / comandată autorilor, chiar de către prietenul lor, ieromonahul Filothei.

Astfel, găsim în acest codice, cântări importante dedicate personalităților timpului:

279v “Ετερον ἀρχιερατικὸν” Χρυσάφη [Παναγιώτης τοῦ νέου] ἥχος δ’

Πολυχρόνιον ποιῆσαι Οὐγγροβλαχίας κ. Θεοδόσιον

/ Altul pentru ierarh, de Hrisafi (Panaghioți cel Tânăr cuțovlahul), ehul 4, Polihronion / Mulți ani trăiască, pentru mitropolitul Ungrovlahiei kyr Theodosie

281 Εἷς ἡγούμενον καὶ προηγούμενον· Κοσμά ἱερομονάχου Ἰβηρίτου [Μακεδόνοϛ]· ἦχος α',

Πολυχρόνιον ποιῆσαι ...

/ Pentru stareți și preoți, de Cosma ieromonahul Iviritul (Macedoneanul), ehul 1, Polihronion

282v Εἷς τὸν αὐθέντην τῆς Οὐγγροβλαχίας· κὺρ Ἀνθίμου μητροπολίτου Τουρνόβου· ἦχος δ',

Πολυχρόνιον ποιῆσαι

/ Pentru principele Ungrovlahiei (Șerban Cantacuzino⁶), de kyr Anthimos, mitropolitul Tournou, ehul 4, Polihronion

284 Τοῦ [Γερμανοῦ] Νέων Πατρῶν εἷς φήμην ἄρχοντος· ἦχος δ', Πολυχρόνιον ποιῆσαι

/ Alta, pentru domnitorul locului (Șerban Cantacuzino) de (Gherman arhiereul) Neon Patron⁷

285 Εἷς τράπεζαν ἀρίστου· τοῦ [Γερμανοῦ] Νέων Πατρῶν [γρ. Μπαλασίου]· ἦχος πλ. δ', Ὁ χορτάσας λαόν

/ La trapeză, lucrare foarte frumoasă de (Gherman) Neon Patron (revăzută de Balasie preotul)

ehul 8, Cel ce ai săturat popoare.

Cert este faptul că aceste lucrări dedicate mitropolitului Valahiei Theodosie⁸, domnitorului Țării Românești (nemenționat) Șerban Cantacuzino, cât și mai marilor conducători religioși și laici ai țării, apar numai în acest manuscris de la Ivron 1160 II al ieromonahului Filothei Jipa.

În anul 7222 dec[embrie] 24 = 1713, decembrie 24, ieromonahul Filothei a terminat refacerea codicelui de la Mănăstirea Ivron, prin *Psaltichia rumânească*, cu 1193 de cântări psaltice, adunate sub forma: *Catavasier*, *Sfânta Liturghie*, *Anastasimatar*, *Antologhion-Stihirar*, *Penticostar*, *Triod*, scrise de diferiți psalți compozitori bizantini și de către el. Lucrarea cuprinde, aproape în întregime, cântările serviciului religios de-a lungul întregului an bisericesc (1 septembrie-31 august), tălmăcind și compunând ... *pre glasul cel rumânesc, că iaște mai lesne și mai frumos*. Autorul nota: ... *am scris / Psaltichia / cu voia și cererea a toată biserica și a tot norodul* ... Pe altă filă se confesa: ... *tălmăcit-am ... pre a noastră de țară și de obște limbă, toate*

catavasiile și troparele. La terminarea Prefetei, ieromonahul Filothei Jipa a compus și 44 de versuri proprii.

În omilia sa către domnitorul Constantin Brâncoveanu, sprijinătorul aprig al românirii, notează: ... *Și iaște D(umne)zeiască socoteală a Măriei Tale cum ce(a)le ce se cântă în biserică să se înțeleagă de ascultătorii pravoslavniciei creștini. Pentru care(a) și nu încetezi în toată vremea cu îndurare cheltuind, spre tălmăcirile celor nelesne înțelese cuvinte și cântări ale bisericii către arătarea și mai bună înțelegere* ...

Și pe acest codice se semna:

- *smeritul întru I(e)r(o)monahi Filothei sin Agăi Jipei*, la f. 1;

- *Filothei ier(o)monah, uc(e)nic al părintelui Theodosie din Sfânta Mitropolie / ot Mitropolie*, f. 6v;

- ... *Alta (stihiră) făcută de dascălul Mitrofan grecește și de scriitoriul acestei cărți rumânești*, f. 64v;

- ... *Rugăciunea robului lui D(umne)ze(u) Filothei ieromonah(ul) sinthesitoriul aceștii vlaho-musichii, către Prea Sfânta Născătoare de D(umne)zeu, pentru prea luminatul Domn a toată Ungrovlahia Io(an) Constantin B. Băsărab Voevod*, f. 259.

Demn de remarcat, în legătură cu prietenii săi – psalții români de la Muntele Athos, ale căror lucrări se găsesc în codicele lui – este faptul că ieromonahul Panaghiotis Hrisafis cel Tânăr cuțovlahul (†1680?)⁹ a fost dascălul lui Gherman arhiereul Neon Patron, care la finele vieții s-a strămutat în Valahia, la Râmnic (†1690?)¹⁰, care a fost dascălul lui Iovașcu Vlahu (†1730?)¹¹ și Bălașu / Balasie preotul (†1701)¹², care a fost dascălul lui Cosma ieromonahul Macedoneanul (†1692)¹³, care a fost dascălul lui Damian protopsaltul Moldovlahiei ieromonahul (†1740?)¹⁴, care a fost dascălul lui Ioan Vlahu (†1750?)¹⁵ ...

Din punct de vedere al conținutului celor două codice, remarcăm:

A. Circa 90% din compozitori sunt aceiași, dar:

a) În timp ce *Psaltichia rumânească* conține cca. 590 de lucrări anonime,

b) în *Psaltichia athonită*, sunt consemnați mai mulți compozitori.

c) Dacă în versiunea de la București compozitorul ieromonah Filothei Jipa consemnează paternitatea lucrărilor doar cu câteva cântări: Ode / Polihronion pentru domnitor și boierii cei mari ... și Catavasia / Canonul Floriilor f. 18v / f. 24v,

d) în *Psaltichia athonită* participă vizibil mai mult ca autor, consemnat, alături de ceilalți compozitori, cu diferite cântări, având numele trecut.

Remarcăm faptul că manuscrisul de la Mănăstirea Ivron **1160 II** conține mult mai multe informații privind numele compozitorilor, lucrările lor, cu ehurile notate ș.a.

B. Ordinea cântărilor din codicele Ms. Ivron 1160 II nu este identică cu cea din B-BAR **61**. Lucrările sunt mai dispersate, nu sunt atât de riguros sistematizate, precum în varianta de la București.

Manuscrisul Ms. Ivron **1160 II** este scris într-o orânduire apropiată *Antologhionului* de tip elen din partea a doua a secolului al XVII-lea.

Iată compozitorii (27) din codicele Ms. Ivron **1160 II** *Antologhion*, scris ante 1688: anonimi, Hrisafi Panagiotis cel Tânăr, Ioannis Glykeos, Konstantinos Magoulas, preotul Bălașu / Balasie, Ioannis Koukouzekis, Koronis Gazi, Ioannis / Konstantinou din Aghialou, Melhisedek episcopul Redestou, Gavriil din Aghialou, Xenos Koronis, Gherman arhiereul Neon Patron, Theofanous patriarhul Karykis, Klement Lesbios ieromonahul, Nikiforos Ithikou, Hrisafis Manouil, Longhinos ieromonahul, Ioannis lampadarie Kladas, Cosma ieromonahul Iviritul Macedoneanul, Anthimos mitropolitul Tournovou, Meletie Sinaitul, Athanasie Iviritul, Petru Byzantiou Bereketis melodul, Iakovos arhiereul de la mănăstirea Koutloumousiou, Filothei ieromonahul din Vlahia, Iovașcu Vlahu, Manolaki / Manouil Gouta din Thesaloniki, Damian Vatopedinul protopsaltul Moldovlahiei.

Iată compozitorii (34) din Ms. B-BAR **61** (Catalog Spinei nr. 10¹⁶) *Psaltichia rumânească*, terminată la București, în 24 decembrie 1713¹⁷: anonimi, Andrei Piru / Pirou, Andrei Ierusalimitul, Andrei Criteanul / Kritos († 726), Anatolie imnograful, Arsenie, Cucuzel / Ioannis Koukouzelis,

Casia monahia, Cosma monahul episcop de Maiuma, Damian Vatopedinul / Vatopedinul, Efrem Carias, Filothei sin Agăi Jipei, Gherman patriarhul, Gheorghe Sicheliotul, Gheorghe al Nikomidiei, Ioan Glykeos cel dulce / Ioannis Glykeos melodul, Hrisafi Manuil / Manouil, Hrisafis cel Nou / Panaghioti Hrisafis cel Tânăr, Ioan monah Damaschin / Ioannis Damaskinos, Leon Maistorul Despotul, Koroni / Xenos, Kiprian, Neon Patron / Gherman arhiereul Neon Patron, Nil Santopol / Xantopoulos, Ștefan Aghiopolitul, Serghie monah din Ierusalim, Simion Studitul, Theodor Studitul, Sofronie patriarhul Ierusalimului, Sikeot, Theofan Mărturisitorul, Vizantie / Petru Bereketis Byzantiou melodul, Balasie sau Valasie cântăreț la Biserica Sfânta Sofia din Constantinopol / preotul Bălașu.

Cântările psaltice scrise de Filothei după originalul elen sunt mai prescurtate / în sindomon. Autorul a scris, la începutul fiecărui psalm, incipitul prototip pentru muzică și text în limba elenă, pentru recunoașterea cântării, în aproape toate Capitolele manuscrisului. Într-o serie de cântări menține numai începutul și sfârșitul originalului elen, cuprinsul cântării fiind modificat și melodic și ritmic, în funcție de adaptarea la textul românesc. O aceeași cântare psaltică bizantină tradusă de mai mulți autori poate diferi, în funcție de talentul fiecăruia, dar modelul de prelucrare rămâne identic și poate fi recunoscut și la alți codicografi.

Ieromonahul Filothei Jipa a compus și a transcris concentrat, în manuscrisele sale, aproape toate cântările pentru slujbele religioase ale anului bisericesc, în cele trei caracteristici ale cântării psaltice bizantine de Ev Mediu: irmologic, stihiraric și papadic.

În codicele Ms. Ivron **1160 II**, f. 157-348v autorul notează câteva compoziții, în afară de, poate, multe altele, nesemnate:

Compozițiile

f. 326v-328v

Εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστογεννῶν ἡμέτερον εὐτελοῦς Φιλοθέου ἱερομονάχου ἐκ

τῆς Βλαχίας ἡχος ᾠ΄, Μυστήριον ξένον

/ La Sărbătorile Crăciunului, o lucrare de mine Filothei ieromonahul din Vlahia, ehul 1,

Străin misterios

f. 347v-348v Ἡμέτερον Φιλοθέου
 ἱερομονάχου του ἐκ τῆς Βλαχίας ἡχος α' Πάσα
 πνοή"

πασαπνοάριον τοῦ Ὁρθρου, μάθημα

/ Compus de mine Filothei ieromonahul din
 Valahia, ehul 1, Toată suflarea, pasapnoaria la
 Utrenie, mathima

f. 341v- 343 Ἐνούης δώδεκα προσομοίων
 πρὸς τὸ Ὅτε ἐκ τοῦ ξύλου σέ, κατακλειομένη μέ
 Δόξα

ἐκτενές, Καὶ νύν, εἰς την ροῦμανικήν
 διὰ κυριλικῶν γράμμάτων, ἄνευ
 σήμειογραφίας

/ Cele douăsprezece asemănări, la Când din
 lemn la tine, Slavă înaltă și Acum, în românește
 scris cu litere chirilice, fără notație muzicală.

Acest codice Ms. Ivron **1160 II** conține
 în final un text de mărime semnificativă, scris în
 limba româna medievală cu litere chirilice, legat
 de slujba morților *Liturghia morților* / *Λειτουργία*
των νεκρών, f. 341v-343. Aducem mulțumiri
 academicianului Victor Spinei, cât și cercetătorului
 slavist dr. Arcadie Bodale pentru ajutorul dat în
 transcrierea textului român medieval cu grafie
 slavonă.

În manuscrisul Ms. B-BAR **61** (Catalog
 Spinei nr. 10¹⁸) f. 1-258, autorul notează doar câ-
 teva compoziții proprii, în afară de, poate, multe
 altele, nesemnate:

f. 18v-24v 28 de Tropare din Canonul
 Stălpărilor.

f. 60v / 255v Rugăciune pentru domnitorul
 Constantin Brâncoveanu.

Din cele 1193 de cântări (plus 62 adăugate
 ulterior, precum susține S. Barbu-Bucur¹⁹), Filothei
 ieromonahul s-a semnat ca autor, foarte rar, deși
 există certitudinea că au existat și alte compoziții.

1.1. Imnul / *Rugăciunea* este construită în
 caracter solemn, specific muzicii bizantine, dar și
 oarecum laic, după considerentele compozitorului.

Polihronionul este adresat domnitoru-
 lui Țării Românești Constantin Brâncoveanu /
 Πολυχρόνιν Κωνσταντίνος Βοεβόδα:

... *Rugăciunea* / ... / lui / ... / *Filothei* / ... /
pentru / ... / *Constantin (Brâncoveanu - n.n.)* ... /
Voevod, / ... /

... *pentru mitropolitul Valahiei* / *Antim Ivi-*
reanu - n.n.

... *pentru boierii cei mari* ...

Imnul, f. 60v-61, este scris în stilul stihira-
 ric, ehul 8 (plagios 4), cu 5 fraze de 12 hemi-sti-
 huri și o Coda scurtă, de 4 sunete. Cadențele sunt
 pe Sol - de 6 ori, Do2 - o dată și Do1 - de 5 ori.

Redăm începutul și finalul cântării²⁰:

1.2. Cântarea *Rugăciune* este prezentată,
 într-o formă oarecum transformată, la *Sfârșitul*
Irmoaselor veselitoare, f. 225v, în ehul 4,
 stihiraric, care conține indicația: ... *Aceasta o vei*
zice după mathima care o vei cânta pentru Domnul
Ungrovlahiei ...

Canonul, de 28 tropare / catavasii, este
 scris în stilul irmologic, având cadențe perfecte și
 finale pe Do / Ni, iar cadențele imperfecte pe Re /
 Pa și Fa / Ga.

Autorul repetă pe parcursul troparelor
 fragmente de melodii, într-un ritm *parlando*

rubato, contopind armonios accentele muzicale cu cele ale textului.

Unele tropare și catavasii încep pe treapta a doua (1-10, 14-20, 22-24, 26-28), iar altele pe treapta a patra (11-13, 21, 25), la cadențele de sfârșit utilizând cu predilecție treptele patru și doi.

Câteva *Catavassii*, precum *Catavasie la Înălțarea Cinstitei Cruci - Toiagul în chip de taină*, f. 38 și *Tropare* încep pe sunetul al doilea Re / Pa, vezi la nr. 21v și altele pe sunetul patru Fa / Ga, vezi nr. 22d, sau *Chinonic praznical al Preasfintei Născătoare de Dumnezeu*, f. 25 ș.a.

Aceste *Catavassii* au fost construite după o prelucrare și transformare din modelul elen, în ehlul 4.

Iată un fragment din *Catavasiile Crăciunului*, peasna a opta, ehlul 1²¹:

2. *Catavasiile Floriilor / Catavasiile Stâlpărilor / Καταβασία των Βαϊών*, f. 18v - 24v, alcătuiesc primele cântări muzicale psaltice în limba română, consemnate în Ms ro B-BAR 61 (Catalog Spinei nr. 10²²). Autorul nota că a scris *...pre glasul cel rumânesc că iaste mai lesne și mai frumos ...*

Manuscrisul ieromonahului Filothei prezintă și unele stângăcii în raport de textul religios și melodie, întâlnite mai ales la aceste prime traduceri. Neconcordanțele se observă mai ales la cântările în stilul irmologic și stihiraric, mai puțin în cel papadic, datorită prelungirilor silabice și a bogatelor melisme. Valoarea inestimabilă a traducerilor / tălmăcirilor ieromonahului Filothei Jipa s-a manifestat prin biruința limbii autohtone în muzica psaltică românească, care a dus la învățământul muzical, început timid ... în tinda bisericii, cum amintea Nicolae Iorga.

Dintre aceste tălmăcirii se psalmodiază astăzi, mai ales, cele transcrise de Macarie ieromonahul, care le-a învățat de la dascălul Constandin protopsaltul (c.†1800), ucenic al lui Șerban protopsaltul (†1765), care a avut ca dascăl pe ieromonahul Filothei.

În 1832, Macarie ieromonahul a transcris aceste tropare, în Ms. ro Ntj-BMN 1 6 (Catalog Spinei 791²³) *Liturghier-Psaltichie*, scris la începutul secolului al XIX-lea, f. 94v-105, din sistema cea veche la cea nouă ... *întocmai și nestrămutat ... pardosindu-le părinților din sfânta monastire Neamțul, pentru ca să rămâie vecinice și nestrămutate ...*

Troparele, în transcripția Macarie, au fost ornamentate de Dimitrie Suceveanu (†1898) și sunt și astăzi în repertoriul muzical psaltic românesc.

În Noua metodă de grafie a muzicii psaltice au fost transcrise lucrări compuse de Filothei Jipa ieromonahul de către Macarie ieromonahul²⁴, Anton Pann²⁵, Dimitrie Suceveanu protopsaltul²⁶, Neagu Ionescu-Nae Severeanu²⁷, Ioan Zmeu, Titus Moisescu ș.a. Sebastian Barbu-Bucur a transcris un Polihronion compus de Panaghioti Hrisafi cel Tânăr cuțovlahul, închinat Domnitorului Constantin Brâncoveanu, din codicele Ms. ro B-BAR 61, *Psaltichie rumânească*, codicograf ieromonahul Filothei Jipa, f. 54-55, pe care îl redăm în continuare.

Opera ieromonahului Filothei, începută ante 1688 și terminată la 1713, a străbătut timp, după cca 150 de ani, copiindu-se și psalmodiindu-se din cântările sale. Marele cărturar, viitorul mitropolit Antim Ivireanul i-a tipărit și două lucrări literare, tălmăcite / traduse din limba elenă:

Invățăturile creștinești (1700) și *Floarea darurilor* (1701).

Psaltichia rumânească i-a tipărit-o în anul următor terminării (1713), la 1714 sub denumirea *Catavasier*, în peste 4500 de exemplare, din ordinul domnitorului Brâncoveanu, cu porunca strașnică de a fi utilizată de către toți clericii țării, dar, în *Dedicația* către domnitor, apare acum Ștefan Cantacuzino, principele Constantin Brâncoveanu fiind decapitat de turci (15 august 1714).

Așa după cum nota și Sebastian Barbu-Bucur ... *nu s-a descoperit nici măcar o singură cântare pe note de psaltichie în limba română, anterioară colecției lui Filothei*²⁸.

Condiția esențială în românirea cântărilor psaltice a fost limba, care a imprimat de-a lungul timpului specificul melosului românesc cu întreprunderea firească a tradiției cântării bizantine.

De la mijlocul secolului al XVIII-lea, începând cu protopsaltul Iosif de la Mănăstirea Neamț și protopsaltul Mihalache Moldovlahul, a început a doua etapă de *românire* a cântărilor bisericești, când linia melodică este prelucrată și adaptată la accentele tonice specifice textului psaltic românesc.

Lucrarea lui Mihalache Moldovlahul protopsaltul, pornită de la ieromonahul Filothei Jipa, a influențat mult codicele de la 1823 al lui Macarie ieromonahul, pe cel de la 1848 al protopsaltului Dimitrie Suceveanu, pe cele scrise de Ioan Zmeu (1903), Ion Popescu-Pasărea (1931), Nicolae Lungu-Grigore, Costea-Ion Croitoru (1974) ș.a.

De la 1816, la București, apar primele cărți muzicale psaltice tipărite în sistema cea nouă, de către protopsaltul, dascălul și compozitorul de muzică psaltică Petru Efesiu.

O serie de codicografi, care s-au semnat pe codice sau au rămas anonimi, au continuat

moștenirea spirituală a ieromonahului Filothei Jipa din *Psaltichia rumânească*, reiterând, în timp, din cântările lui sau traducând / compunând noi cântări după modelul său, precum compozitorul protopsalt Șărbău († 1750?) Ms. ro B-BAR **4305** (Catalog Spinei nr. 336²⁹), compozitorul protopsalt Ioan Radu Duma Brașoveanu († 1775?) Ms. ro B-BAR **4305** (Catalog Spinei nr. 336³⁰), compozitorul ieromonah Arsenie Cozianul († început sec. XVIII)

Ms.ro B-BAR **5970** (Catalog Spinei nr. 395³¹), compozitorul ieromonah Clement Grădișteanu de la Mănăstirea Horezu († 1775?) Ms. Xenofontos **158** (Catalog Lambru nr. 860/158, Catalog Stathis nr. 323³²), compozitorul monah Ioan psaltul păcătosul Vlahu († 1790?) Ms. gr.-ro B-BNR **4947** (Catalog Spinei nr. 403³³), compozitorul protopsalt Naum Râmnicăneanu († 1838) Ms. gr.-ro B-BAR **3210** (Catalog Spinei nr. 278³⁴), compozitorul ieromonah Acachie de la Mănăstirea Căldărușani († 1830?) Ms. ro B-BAR **5970** (Catalog Spinei nr. 395³⁵) și Ms. ro B-BAR **2371** (Catalog Spinei nr. 368³⁶), ultimul codicograf care a mai folosit scrierea în grafia muzicală postbizantină, anonimi.

Cu ajutorul Bunului Dumnezeu sperăm că va fi tipărit cândva acest codice scump poporului român *Filothei sin Agăi Jipei, manuscrisul Iviron 1160 Antologhion, prima lucrare muzicală psaltică în limba română (ante 1688)*, care a însemnat drumul spre cântarea religioasă în limba română și a deschis drumul *românirii*!

Existența celor peste 1000 de manuscrise muzicale psaltice din România constituie o bogăție națională culturală și spirituală excepțională, forme de cultură și artă care, prin evoluția în timp, atestă conținutul și originalitatea existenței culturale psaltice bizantine autohtone în contextul culturii universale.

Marcel Grigore

Repere hermeneutice – spicuiuri

Catalogul manuscriselor muzicale bizantine și de tradiție bizantină-românești de la mănăstirea Sfântul Pavel, Muntele Athos. 1. Catalog sinoptic 2. Catalog descriptiv. În manuscris, Atena, 1998.

Manuscrise muzicale psaltice românești bizantine și de tradiție bizantină de la Muntele Athos. 1. Catalog sinoptic 2. Catalog descriptiv. În manuscris, Atena 2000.

Manuscrise muzicale psaltice românești de la mănăstirea Sfântul Ignatie, Leimonos-Lesbos. În manuscris, Atena, 2000.

Cântări românești la Athos. Revista B. O. R., an 119, nr. 7–12, București, 2001, p. 355–498.

Detalii metodologice asupra periodizării muzicii psaltice. B. O. R. nr. 7-9, București, 2002, p. 496–499.

Contribuții privitoare la relațiile culturii muzicale dintre Ellada și România. Teză de doctorat, coordonator prof. Dr. Grigore Constantinescu, Universitatea Națională de Muzică, București, 2003, 1350 p.

Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România. B. O. R., tom I, anul CXXIII, nr. 4-6, tom II, anul CXXIII, nr. 7-12, București, 2005. Și în extras.

Manuscrise muzicale psaltice în scriere ecfonică, existente în bibliotecile din România. În manuscris, București, 2010.

Οι Οκτώηχοι στη Ρουμανική Παράδοση. Γ. Διεθνές Συνέδριο μουσικολογικό και ψαλτικό, Αθήνα, 17-21

Οκτωβρίου 2006, εκδίδει ο Γρηγόριος Θ. Στάθης, Αθήνα, 2010, σσ. 655-658. / *Octoiul în tradiția românească.* Al III-lea Congresul Internațional de Muzicologie și Psaltică, Atena 17-21 Octombrie 2006, tipărit de Grigorios Th. Stathis, Atena, 2010, p. 655-658.

Η Βυζαντινή ψαλτική παράδοση στη Ρουμανία. Χειρόγραφα και Ρουμάνοι μελοποιοί. Διδακτορική Διατριβή, συντονιστής, καθηγητής Δρ. Γρηγόριος Θ. Stathis, Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα, 24 Φεβρουαρίου, 2011, 502 σσ. Σε εκτύπωση. Και στο Διαδίκτυο, με

την υποστήριξη του Εθνικού Πανεπιστημίου Καποδιστρια στην Αθήνα και του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης. / *Tradiția muzicii psaltice în România și legătura cu muzica bizantină. Manuscrise și compozitori români.* Teză de Doctorat, coordonator prof. Dr. Grigorios Th. Stathis. Universitatea Națională Kapodistria din Atena, 24 februarie, 2011, 502 p. În curs de tipărire. Și pe internet, cu suportul Universității Naționale Kapodistria din Atena și Oxford University.

Un manuscris cu relevanță deosebită de la Muntele Athos (Codicele Ivion 1160 Psaltichia lui Filothei Jipa). Revista Academica, nr. 6, anul XXVI nr. 308, București, 2016, p. 62-64.

Psaltichia „grecească” de Filothei Jipa. I. Revista Actualitatea Muzicală, nr. 8, București, august 2016.

Psaltichia „grecească” de Filothei Jipa. II. Revista Actualitatea Muzicală, nr. 8, București, august 2017.

Noi valențe asupra românismului, Filothei Jipa, Psaltichia românească de la Muntele Athos. Revista Diplomat Club, București, decembrie 2016.

La 300 de ani „Psaltichia grecească” de ieromonahul Filothei sin Agăi Jipei „a ajuns” în România! Revista Academica, nr. 5-6, anul XXVII, nr. 319 -320, București, 2017, p. 67-72.

Un cântec popular elen de la finele secolului al XVI-lea. Laudă domnitorului Mihai Viteazul. Revista Academica, nr. 2. anul XXXI, nr. 364, februarie 2021, p. 46-48.

Spinei, Ilie C., *Figuri proeminente de preoți din Basarabia. 1700-1939.* Ediție îngrijită de Marcel I. Spinei, cu o prefață de Casian arhiepiscopul Dunării de Jos. Editura Academiei României, București, 2018. 370 p.

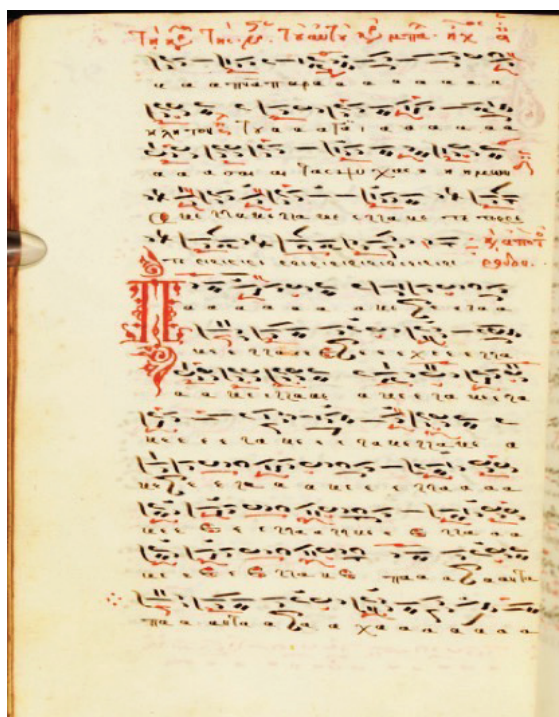
Manuscrise muzicale psaltice bizantine de la Schitul Prodromu, Mănăstirea Românilor, Muntele Athos. 1200 p. În manuscris.

Manuscrise muzicale psaltice bizantine de la Schitul Lacu, Muntele Athos. 820 p. În manuscris

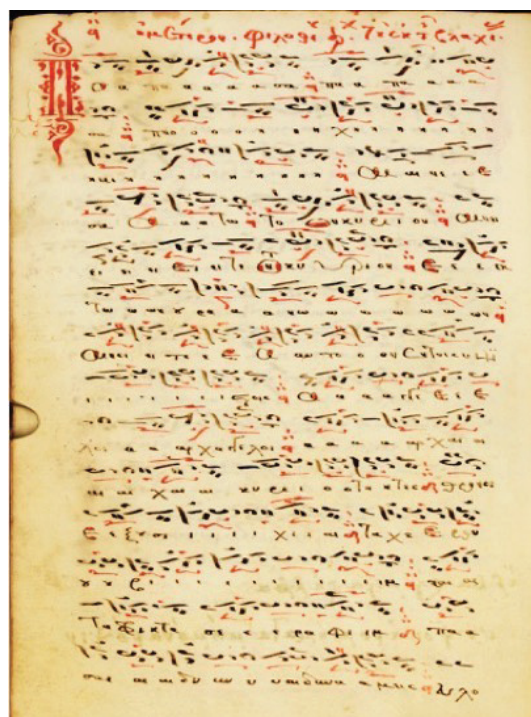
Manuscrise muzicale psaltice de la Mănăstirea Putna. Iași, 2024, 416 p. În tipărire.

Mănăstirea Iviron, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, a fost ctitorită la 980, de către generalul armatelor bizantine Ioan Iviritul. Muntele Athos. Aici a slujit o îndelungată perioadă Ieromonahul Filothei sîn Agăi Jipei

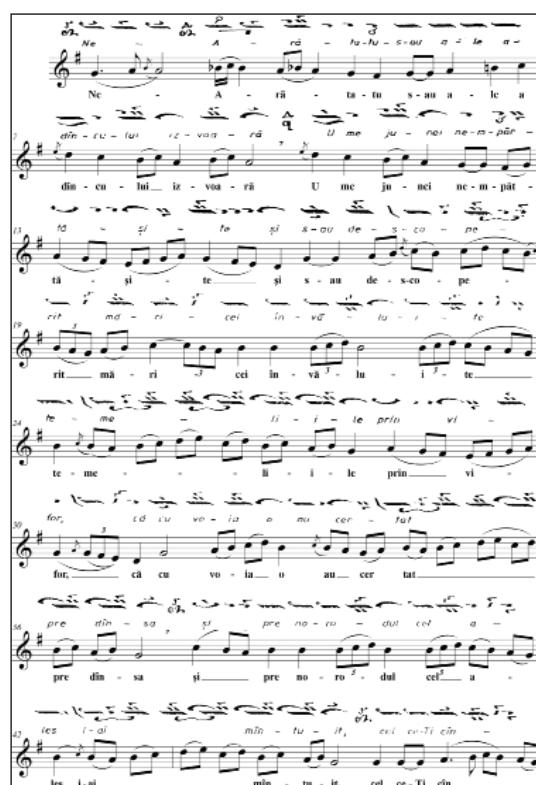
Codicele Iviron 1160 II Antologhion, scris ante 1688. La Sărbătorile Crăciunului, Străin misterios, ehul I, „O lucrare de mine, Ieromonahul Filothei ek tis Vlahias”, f. 326v. Se observă semnătura autorului

Codicele Iviron 1160 II Antologhion, scris ante 1688. Pasapnoaria la Utrenie, Mathima, Toată suflarea, ehul I, „Compus de mine Ieromonahul Filothei ek tis Vlahias”, f. 347v. Se observă semnătura autorului

Ms. B-BAR 61, f. 4, terminat la București, în 24 decembrie 1713, codicograf ieromonahul Filothei Jipa, pagina de titlu, f. 4. Se observă semnătura autorului

Filothei Jipa Ieromonahul, Ms. ro B-BAR 61 (Catalog Spinei nr. 10) Psaltichia rumânească, Catavasiile Floriilor, ehul 3, de la Ni. Transcriere în notație guidonică de arhidiacon Sebastian Barbu-Bucur, fragment

Filothei Jipa Ieromonahul, Ms. ro B-BAR 61 (Catalog Spinei nr. 10) Psaltichia rumânească, Catavasiie la Înălțarea Cinstitei Cruci, Toiagul în chip de taină, f. 38. Transcriere în notație guidonică Titus Moisesuc

Note

1 Vezi lucrarea noastră *Evul Mediu în cultura muzicală din România*. Introducere de acad. I.A. Pop, președintele Academiei. București, 2024, 968 pag., în manuscris.

2 Vezi și studiile noastre: *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România*. B. O. R., tom I, anul CXXIII, nr. 4-6, tom II, anul CXXIII, nr. 7-12, București, 2005. Și în extras. *Un manuscris cu relevanță deosebită de la Muntele Athos*. Revista „Academica”, nr. 6, anul XXVI nr. 308, București, 2016, p. 62-64; *Psaltichia grecească de Filothei Jipa*. I. Revista „Actualitatea Muzicală”, nr. 8, București, august 2016; *Psaltichia grecească de Filothei Jipa*. II. Revista Actualitatea Muzicală, nr. 8, București, august 2017; *Noi valențe asupra românismului-Filotei Jipa, Psaltichia românească de la Muntele Athos*. Revista „Diplomat Club”, București, decembrie 2016; *La 300 de ani „Psaltichia grecească” de ieromonahul Filothei sin Agăi Jipei „a ajuns” în România!* Revista Diplomat Club nr. 4-12, anul XXIV (288-299), București, 2016. *Contribuții la opera codicografică și componistică a ieromonahului Filothei sîn / fiul Agăi Jipei*, Revista „Academica”, în tipar. *Evul Mediu în cultura muzicală din România ...*, op. cit.

3 Nicolae Iorga, *Activitatea culturală a lui Constantin Vodă Brâncoveanu*. Analele Academiei Române, tom XXXVII, București, 1914-1915, p. 165. Și în Extras.

4 M. I. Spinei, *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România ...* op. cit., tom I, p. 280-281.

5 Γρηγόριος Θ. Στάθης, *Τα χειρόγραφα Δ'. Τα χειρόγραφα Βυζαντινής Μουσικής-“Άγιον Όρος”. Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων κωδίκων βυζαντινής μουσικής των αποκειμένων εν ταις βιβλιοθήκαις των ιερών μονών και σκητών του Αγίου Όρους*. Αθήνα, 2015. 992 σελ., σ. 446-451 / Grigorios Th. Stathis, *Manuscrisele muzicale bizantine de la Muntele Athos ...* Tom IV, Atena, 2015. 922 p., p. 446-451.

6 Șerban Cantacuzino a fost domnitorul Țării Românești (1678-1688).

7 Este pentru prima dată când este înțeles și tradus din limba elenă medievală titlul cântării: *εις φήμην άρχοντος* = pentru fala domnitorului / în cinstea domnitorului.

8 Theodosie a fost mitropolitul Valahiei în perioada 1668-1672, 1679-1708.

9 Despre viața și opera lui Panaghioți Hrisafi cel Tânăr cuțovlahul, vezi: *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România...*, op. cit.; *Evul Mediu în cultura muzicală din România ...*, op. cit., p. 598-633.

10 Despre viața și opera lui Gherman Neon Patron / de la Patra cea Nouă, vezi: *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România...*, op. cit.; *Evul Mediu în cultura muzicală din România ...*, op. cit., p.

11 Despre viața și opera lui Iovașcu Vlahu, vezi: *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România...*, op. cit.; *Evul Mediu în cultura muzicală din România ...*, op. cit., p. 799-830.

12 Despre viața și opera lui Bălașu / Balasie preotul, vezi: *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România...*, op. cit.; *Evul Mediu în cultura muzicală din România ...*, op. cit., p. 666-715.

13 Despre viața și opera lui Cosma Macedoneanu Iviritul, vezi: *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România...*, op. cit.; *Evul Mediu în cultura muzicală din România ...*, op. cit., p. 727-780.

14 Despre viața și opera lui Damian Protopsaltul Moldovlahiei ieromonahul, vezi: *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România...*, op. cit.; *Evul Mediu în cultura muzicală din România ...*, op. cit., p. 799-830.

15 Despre viața și opera lui Manuil Vlatiru Vlahu, vezi: *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România...*, op. cit.; *Evul Mediu în cultura muzicală din România ...*, op. cit., p. 831.

16 M. I. Spinei, *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România ...* op. cit., tom I, p. 280-281.

17 Apud S. Barbu-Bucur, *Cultura muzicală de tradiție bizantină pe teritoriul României în secolul XVIII și începutul secolului XIX ...*, op. cit., Introducere, p. 62.

18 M. I. Spinei, *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România ...* op. cit., tom I, p. 280-281.

19 S. Barbu-Bucur, *Filotei sin Agăi Jipei, Catavasier*. Introducere ..., op. cit., p. 62.

20 Transcrierea, fragment, în notație guidonică a fost făcută de S. Barbu-Bucur, *Filothei sin Agăi Jipei, Catavasier. Introducere ...*, op. cit., p. 77.

21 Transcrierea, fragment, în notație guidonică a fost făcută de S. Barbu-Bucur, *Filothei sin Agăi Jipei, Catavasier. Introducere ...*, op. cit., p. 80.

22 M. I. Spinei, *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România ...* op.cit., tom I, p. 280-281.

23 M. I. Spinei, *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România ...*, op. cit., tom II, p. 401.

24 Macarie Ieromonahul, *Irmologhion sau Catavasieriu Musicesc*. Viena, 1823, p. 74–81.

25 Anton Pann, *Irmologhion - Catavasier*. București, 1846, p. 42–47.

26 Dimitrie Suceveanu, *Irmologhion sau Catavasierul musicesc. Tradus în limba română de Macarie Ieromonahul (...). Aranjare și introducere de Dimitrie Suceveanu*. Iași, 1848, p. 118–138.

27 N. Ionescu-N. Severeanu, *Anastasimatarul, Irmologhionul și Gramatica muzicii bisericești*. București, 1897, p. 242–245.

28 S. Barbu-Bucur, *Filothei sin Agăi Jipei, Catavasier ...*, op. cit., p. 52.

29 M. I. Spinei, *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România ...*, op. cit., tom I, p. 356–357.

30 Ibidem.

31 M. I. Spinei, *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România ...*, op. cit., tom I, p. 367.

32 Gr. Th. Stathis, *Manuscrisele muzicale bizantine de la Muntele Athos ...*, op. cit., tom II, p. 121–123.

33 M. I. Spinei, *Manuscrise muzicale psaltice bizantine și de tradiție bizantină din România ...*, op. cit., tom I, p. 369–370.

34 Ibidem, p. 346.

35 Ibidem, p. 367.

36 Ibidem, p. 297.